



Rəşad Şahbaz oğlu Muradov

UOT: 331.5; JEL:J21

İnnovasiyalı məşğulluq: onu şərtləndirən amillər və göstəricilər

Xülasə

Məqalədə müəllif yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması şəraitində dövlətin qarşısında duran əsas məqsəd və vəzifələri qeyd edir. Burada o, innovasiyalara əsaslanan cəmiyyətdə formalaşan innovasiya tipli məşğulluğun mahiyyətini açmağa cəhd etmişdir. Məqalədə müəllif təbii resurslara və ixraca yönəlik iqtisadi inkişaf modelinin əvəzinə digər inkişaf yolunun, insan potensialının yeni biliklərə əsaslandığı bir cəmiyyətə doğru inkişaf yolunu tutmağa çağırır.

Açar sözlər: iqtisadi islahatlar, sosial siyasət, innovasiyalı inkişaf, yeni iqtisadiyyat, innovasiyalı məşğulluq, məşğulluğun inteqral göstəriciləri

Giriş

Son vaxtlar istər regionda, istərsə də qlobal iqtisadiyyatda gedən proseslər ölkənin makroiqtisadi sabitliyinə öz təsirini göstərməkdədir. Bu gün dünyada cərəyan edən proseslərin yaratdığı yeni çağırışlara uyğun olaraq ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların strateji hədəfi sosial-iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni modelinin formalaşdırılmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq, ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların davamlılığını və yeni iqtisadi inkişaf strategiyasına keçidi təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti özünün 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli sərəncamı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”ni təsdiq etmişdir. Strateji yol xəritələri 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi inkişaf strategiyasını və tədbirlər planını, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı və 2025-ci ildən sonrakı dövrə hədəf baxışı özündə ehtiva edir. Burada milli iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri qeyd edilmiş və hədəflər müəyyənləşdirilmişdir. Bu hədəflərdən ən başlıcası – gəlir səviyyəsinin və məşğulluğun artırılmasından ibarətdir (1).

Post neft erasının astanasında

Belə bir şəraitdə Azərbaycanın qarşısında duran əsas məsələ dünya ölkələrinin inkişaf prosesində geriliyə yol verməmək, orta və uzunmüddətli perspektivdə dünya iqtisadiyyatının xammal “əlavə”sinə və texnoloji “autsayderə” çevrilmək təhlükəsinin qarşısını almaq, iqtisadiyyatın səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini artıraraq onun innovasiya əsaslı irəliləyişini təmin etməkdir. Buna görə də, Azərbaycanın 2020-ci ilədək (“Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası”) inkişaf strategiyasında ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülərək nəzərdə tutulur ki, burada qeyri-neft ixracının artması ilə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti yüksələcək və onun strukturu təkmilləşdiriləcəkdir. Nəticə etibarilə qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, innovasiya fəaliyyətinin təşviqi və genişləndirilməsi ölkədə biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üçün əlverişli zəmin yaradacaqdır (2). Qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlarda qeyri-neft sektorunda yeni istehsal sahələrinin açılması və yeni iş yerlərinin yaradılması nəticəsində istehsal, nəqliyyat və kommunal infrastrukturun misli görünməmiş miqyasda inkişaf etdirilməsi bütövlükdə ölkəmizin dinamik və dayanıqlı yüksəlişinin əsasını təşkil etmişdir. Belə ki, 2017-ci il aprel ayının 10-da Nazirlər Kabinetinin ilin 1-ci rübünün yekunlarına həsr olunmuş iclasında Prezident İ.Əliyevin qeyd etdiyi kimi,



“bütün bu məsələləri həll etmək üçün bizim güclü iqtisadi potensialımız vardır. 2017-ci ilin birinci rübünün yekunları onu göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı çox dinamik şəkildə inkişaf edir”.

Prezident İ.Əliyev qeyd etmişdir ki, ölkənin iqtisadiyyatının əsas göstəriciləri qeyri-neft sektorunun, qeyri-neft sənayesinin və kənd təsərrüfatının inkişafıdır. Bütün bu istiqamətlər üzrə yaxşı nəticələr vardır, məsələn iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru 2,4 faiz, kənd təsərrüfatı isə 3,5 faiz artmışdır. Bu, onu göstərir ki, aparılan ciddi islahatlar və qoyulan investisiyalar artıq öz nəticələrini verir. Bu ilin birinci rübündə bizim valyuta ehtiyatlarımız 1 milyard dollar artaraq 38,5 milyard dollara təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, neftin qiymətinin kəskin səviyyədə aşağı düşməsinə baxmayaraq biz keçən il valyuta ehtiyatlarımızı qorumuş və hətta birinci üç ayda əlavə 1 milyard dollar qazanmışıq. Bu ilin üç ayında ticarət dövriyyəsi 15 faiz, ixrac isə təxminən 50 faiz artmışdır. Ancaq birinci rübdə ticarət dövriyyəimizin müsbət saldosu 1 milyard dollar səviyyəsində olmuşdur. Sevindirici hal ondan ibarətdir ki, qeyri-neft sahələrindən olan ixracımız təqribən 10 faiz ətrafında artmışdır, idxal isə 17 faiz azalmışdır. Birinci rübdə 9 min iş yeri bağlanmış, əvəzində isə 85 min yeni iş yeri yaradılmışdır, bunlardan 40 mindən çox iş yeri özəl sektorda yaradılmışdır. Onlardan 70 mini daimi iş yerləridir.

Son illərdə ölkəmizin modernləşdirilməsinə istiqamətlənmiş sosial-iqtisadi siyasəti təhsil sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlərin əldə olunmasına da təkan vermişdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, təhsil sahəsinə ayrılan büdcə vəsaitlərinin ümumi həcmi 2003-cü illə müqayisədə 5 dəfədən çox artaraq 2011-ci ildə 1,5 milyard manat təşkil etmişdir. Ötən dövr ərzində ölkəmizdə təhsil infrastrukturunun müasirləşdirilməsi istiqamətində önəmli addımlar atılmış, nəticədə 1 milyondan artıq şagirdin təlim şəraiti yaxşılaşdırılmışdır. Təhsilin məzmunca yenilənməsinə istiqamətlənmiş islahat tədbirləri görülmüş, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil məkanına inteqrasiya istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Bununla bərabər, "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almalarına dair Dövlət Proqramı" çərçivəsində indiyədək 1204 nəfər Dövlət Neft Fondu hesabına maliyyələşdirilməklə xaricdə təhsil almağa göndərilmişdir. Ümumilikdə isə, proqram, digər mənbələr və şəxsi təşəbbüslər hesabına hazırda 10700 nəfər azərbaycanlı gənc dünyanın aparıcı universitetlərində təhsil alır. Təhsilin informasişdırılması sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. 2004-cü ildə hər 1063 şagirdə bir kompyuter düşdüyü halda, hazırda hər 20 şagirdə bir kompyuter nisbəti təmin olunmuşdur. "Xalq kompyuteri" layihəsi çərçivəsində 10 mindən çox müəllim kompyuterlə təmin olunmuş, 1200 təhsil müəssisəsi internet şəbəkəsinə qoşulmuş, inzibati, pedaqoji və texniki heyət əhatə olunmaqla 75 min nəfər müvafiq treninqlərdən keçərək İKT bacarıqlarına yiyələnmişdir. Müxtəlif fənlər üzrə elektron tədris resursları hazırlanıb məktəblərə verilmiş, 20 məktəbdə "elektron məktəb" layihəsi həyata keçirilməyə başlanmışdır (3).

İnnovasiyalı inkişafa doğru

Bildiyimiz kimi, XXI əsrin əvvəlləri yeni, kreativ iqtisadiyyatın sıçrayışlı inkişafı ilə əlamətdar olmuşdur ki, bu da özündə intellektual resursların və innovasiyaların, habelə qloballaşmanın digər elementlərini ehtiva edir. Bu iqtisadiyyat yeni intellektual texnologiyalarla, əməyin yenidən təşkili və motivasiyası ilə, yeni institutlarla, əhalinin məşğulluğunun yeni tipi ilə, habelə iqtisadi subyektlərin davranışının yeni dəyərləri və meyarları ilə xarakterizə olunur. Bu əsasda da iqtisadiyyatda bir sıra meyllərin meydana gəlməsinin şahidi oluruq.

- ✚ Əvvəla, iqtisadiyyatda aparıcı rol istehsal amillərindən yeni başqa amillərə - intellektual qabiliyyətə, informasiya texnologiyalarına və biliklərə keçir.
- ✚ İkincisi, iqtisadi inkişafın məqsədi kimi təhsilin, sağlamlığın və intellektin potensialı baxımından insan inkişafının davamlı artımı çıxış edir.



✚ *Üçüncüsü*, əmək bazarında işçinin rəqabət qabiliyyətinin əsaslarını yalnız onun bilik və qabiliyyətləri deyil, həm də onun kreativliyi, yeni bilikləri, innovasiyaları əldə etməsi sürəti və yeni iqtisadiyyatın şərtlərinə uyğunlaşma sürəti təşkil etməyə başlayır.

Strateji resurs kimi elmi biliklərin rolunun artması və müvəffəqiyyətin əsas amili kimi texnoloji innovasiyaların artan təsiri ona gətirib çıxarmışdır ki, bu gün bütün dünyada ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi burada innovasiyalardan istifadə göstəriciləri ilə müəyyən olunur. Çünki müasir dövrdə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi, ilk növbədə, cəmiyyətin intellektual inkişaf səviyyəsindən, yeni biliklərə əsaslanan texnologiyaların yaradılmasından və mənim-sənilməsindən, çevik informasiya təminatından asılıdır. Artıq elə bir zaman gəlmişdir ki, torpağa, təbii ehtiyatlara, xammal ixracına əsaslanan iqtisadi inkişaf özünü doğrultmur. Çünki sürətli qloballaşma prosesinin getdiyi indiki şəraitdə keyfiyyətli insan potensialına, biliyə və ya innovasiyalara əsaslanan iqtisadi inkişaf artıq yeni idarəetmə üsullarının tətbiqini və yüksək intellektə malik kadrların formalaşdırılmasını tələb edir. Bu da əhalinin məşğulluğu sferasında meydana çıxan yeni məsələlərin həllini zəruri edir (4). Aydınadır ki, əhalinin məşğulluğunda, yəni əmək bazarında iş qüvvəsinə olan tələb və təklifin stabilləşməsində yeni iş yerlərinin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz 2004-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində əhalinin sosial müdafiəsinin və rifahının gücləndirilməsi istiqamətində bir sıra tədbirlərin, o cümlədən, Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurla yerinə yetirilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafı təmin edilmiş, regionlarda kommunal xidmət və sosial ifrastruktur təminatının həcmi və keyfiyyəti yüksəldilmiş, prioritet sahələrə iri həcmli investisiyaların yönəldilməsi yeni müəssisələrin və yeni iş yerlərinin açılmasına zəmin yaratmışdır (5).

Əmək bazarında olan pozitiv dəyişikliklər Məşğulluq Xidməti orqanlarının fəaliyyətində də öz əksini tapmışdır. 2013-cü ildə Məşğulluq Xidməti orqanlarına 46467 nəfər müraciət etmişdir ki, onlardan da 28382 nəfər işlə təmin edilmişdir, 4827 nəfər peşə hazırlığı, yenidən hazırlıq və ixtisasartırma kurslarına, 1508 nəfər isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunmuşdur. Bu aktiv məşğulluq tədbirləri işaxtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məşğulluq Xidməti tərəfindən təşkil edilən “Əmək Yarmarkaları” və “Əmək Birjalari”nin fəaliyyəti, eləcə də işaxtaranlara, xüsusilə gənclərə və yuxarı sinif şagirdlərinə peşəyönümü məsləhətlərinin verilməsi də önəmli tədbirlərdəndir. 2013-cü ildə “Əmək Yarmarkaları” vasitəsilə 8132 nəfər münasib işlərlə təmin edilmiş, “Əmək Birjalari” vasitəsilə 3938 nəfər müvəqqəti xarakterli işlərə göndərilmiş, 20882 nəfərə, əsasən də yuxarı sinif şagirdlərinə peşəyönümlü məsləhətlər verilmişdir (6).

Məşğulluğun yeni növü və onu şərtləndirən amillər

Qloballaşma prosesinin getdiyi indiki şəraitdə keyfiyyətli insan potensialına, biliyə və ya innovasiyalara əsaslanan iqtisadi inkişaf modeli, idarəetmədə yeni üsulların tətbiqini və yüksək intellektə malik kadrların formalaşdırılmasını tələb edir. Məhz bu vaxt yüksək informasiya və intellektual həcmli innovasiyalı iqtisadiyyatda məşğulluğun innovasiyalı tipi ön plana çıxır. O, məşğulluq sferasının daim yenilənərək insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsini nəzərdə tutur. İnnovasiya məşğulluğu – hər hansı bir fərdin, firmanın kadr potensialının, sahənin əmək ehtiyatlarının, ərazinin iqtisadi fəal əhalisinin tez bir zamanda texnoloji yeniliklərlə əlaqədar olaraq dəyişən iqtisadiyyata uyğunlaşma qabiliyyəti olub, artıq inkişafın postsənaye yolunu seçmiş bir çox ölkələr üçün baş vermiş faktdır. Onun inkişafı, həm bazar qüvvələrinin, həm də dövlətin müvafiq siyasətinin təsiri altında baş verir.

Məşğulluq sisteminin innovasiyalı “insan” potensialının bir çox göstəriciləri özünün spesifikasiyinə görə kəmiyyət baxımından çətin təhlil olunsada, alimlər innovasiyalı məşğulluğun



qiymətləndirilməsi zamanı əmək resurslarını keyfiyyətcə xarakterizə edən bəzi statistik göstəricilərdən istifadə edirlər. Bu zaman məşğulluğun hansı göstəricilər çərçivəsində innovasiyalı olub-olmamasını müəyyən etməkdə bir sıra problemlər üzə çıxır. Məsələn, xidmət sektorunda məşğul olanların payının iş qüvvəsinin 2/3 hissəsi olmasının və ya onların içərisində üçüncü təhsili olanların xüsusi çəkisinin 50%-dən az olmasının innovasiyalı məşğulluğa uyğun olub-olmamasını iddia etmək nə dərəcədə qanunauyğundur (7). İnnovasiyalı məşğulluğun qiymətləndirilməsinin çətinliyi ondadır ki, iqtisadi məkanın müxtəlif səviyyələrində məşğulluq sisteminin innovasiyalı fəaliyyətinin son nəticəsi (yəni sistemin “çıxış” xarakteristikası) özündə bir çox amillərin (mövcud innovasiya və investisiya mühiti, iş yerləri sisteminin vəziyyəti, məqsədyönlü investisiyalar, qloballaşmanın təsiri və istehsal prosesinin təşkili) eyni vaxtdakı təsirinin nəticəsini əks etdirir.

İnnovasiyalı iqtisadiyyatın qiymətləndirilməsinin mövcud metodikasının təhlili göstərir ki, burada məşğulluqla bağlı göstəricilər (əsasən tədqiqatlarla məşğul olan heyətin sayı və məşğul olan əhəlinin təhsil göstəriciləri qeyd edilmişdir) kifayət qədər əhatə olunmamışdır. Həmin bu metodologiyada məşğulluq sferasında baş verən proseslərin qiymətləndirilməsi daxilə, sanki “qara qutu”-nun içərisində baş verdiyindən, həmin qutunun quruluşu və məzmunu ilə əlaqədar heç bir tədqiqat işi aparılmamışdır. İTM-in (innovasiya tipli məşğulluğun) qiymətləndirilməsi üçün tətbiq olunan həmin bu “qara qutu” modeli özündə “giriş” və “çıxış” substansiyalarını ehtiva edir (ölkənin innovasiyalı inkişafının qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunur). Əgər “giriş” nöqtəsi innovasiyalı məşğulluğun inkişafına yönəldilən xərclər üzrə göstəricilər (ali və orta təhsilə, elmə, intellektual əmək sahiblərinin əmək haqlarına yönələn xərclər) əsasında qiymətləndirilsə, onda “çıxış” nöqtəsi yüksək texnologiyalı sahələrin, habelə peşəkar və sosial xidmətlər sferasının əlavə dəyər göstəriciləri ilə qiymətləndirilir. Lakin bu cür yanaşma qüsurlu olub, şərti xarakter daşıyır, çünki bu zaman müxtəlif istiqamətlərdə çəkilən xərcləri multiplikasiya edəcək institusional amil və mexanizmlər nəzərə alınmır. Ölkədəki məşğulluq sferasının vəziyyətini xarakterizə edən bir sıra ənənəvi göstəricilər (məsələn, məşğul əhəlinin sayı, məşğulluğun səviyyəsi və s.) məşğulluğun səmərəliliyi və innovasiyalı xarakteri haqqında heç bir bilgi verə bilmədiyindən, onlardan İTM sisteminin vəziyyətini inteqral qiymətləndirmək üçün istifadə edilə bilməz. Bu keçid dövründə məşğulluq sferasını xarakterizə edən yeni statistik göstəricilər (məsələn, “ifrat məşğulluq indeksi”) meydana çıxır. Hesab edirik ki, innovasiyalı məşğulluğun inteqral xarakteristikasını əldə etmək üçün iş yerlərinin kəmiyyət və keyfiyyətini, onların dinamikasını, strukturunu, ölkə ərazisində bərqərar olmuş həmin strukturun iqtisadiyyatın inkişafının müasir mərhələsinə, onun tərəqqisinə və səmərəli məşğulluğa səbəb olub-olmadığını təhlil etmək lazımdır.

Düşünürük ki, iqtisadiyyatın innovasiyalı “insan” potensialının bir çox ənənəvi göstəriciləri bizim tədqiqatımızın predmeti baxımından bəzi diskussiyalara səbəb ola bilər. Məsələn, yüksək elmi və intellektual potensiala malik olan Rusiya Federasiyası kimi bir ölkə, innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişafı göstəricilərinə və bilik iqtisadiyyatı indeksinə görə dünyada heç də ilk yerləri tutmur. Belə ki, burada üçüncü təhsildə məşğul olanların sayı 68% təşkil edərək, Böyük Britaniya, Almaniya və Fransaya nisbətən iki dəfə çox olmuşdur. Çox da səmərəli iqtisadiyyata malik olmayan və dərin resesiyaadan çıxmağa çalışan ölkə üçün bu göstərici çox valehedicidir. Bu zaman məşğul olanların içərisində 23%-dən çoxunun ali təhsilli olduğu bildirilir. Tədqiqatçıların fikrincə, təhsil potensialı istifadə edilməyən işçilərin 15%-i xidmət sferasının, 20%-i kənd təsərrüfatının və 40%-i ixtisasız fəhlələrin payına düşür. Bu hal, onu göstərir ki, burada çalışan işçilərin ya təhsil səviyyəsi aşağıdır, ya da bu sahədə çalışanların əməyindən səmərəli istifadə edilmədiyindən onlar yüksək təhsilə malik olmalarına baxmayaraq, aşağı ixtisaslı işlərdə çalışmaq məcburiyyətindədirlər (8).



Haqqında danışılan bu yeni tip məşğulluğun təhlili, onun mövcud vəziyyətinin və inkişaf səviyyəsinin kəmiyyət - keyfiyyət qiymətləndirilməsini həyata keçirməyə imkan verən elmi aparatın işlənilib hazırlanmasını tələb edir ki, bu da sosial-iqtisadi nöqteyi-nəzərdən yeni tip məşğulluğun və onun səmərəliliyinin indikator - göstəricilərinin kompleks sisteminin yaradılmasının metodoloji, metodiki və analitik əsaslarının işlənilməsinə nəzərdə tutur (9). Fikrimizcə, bu cür sistemi yaradarkən aşağıdakı tələblərə əməl edilməlidir:

- Ölçülməsinin müxtəlif şəraitinə uyğun olaraq indikator və göstəricilərin çevikliyi və şəffaflığı təmin edilməli;
- İTM-in formalaşmasını müəyyən edən kifayət qədər amilləri təhlil etməli;
- Yeni tip məşğulluğun inkişaf proseslərinin dövlətlərarası təhlilini aparmaq üçün vahid metodologiyanın tətbiq olunması təmin edilməlidir.

Düşünürük ki, yeni tip məşğulluğun inkişafı bir sıra parametrlərlə (kəmiyyət-keyfiyyət, strukturun inkişafı, səmərəliliyi, dinamikası və sair) xarakterizə oluna bilər. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, yeni tip məşğulluğu hər hansı bir nisbi və ya mütləq göstəricinin köməyi ilə qiymətləndirmək qeyri-mümkündür. Yalnız İTM-in qiymətləndirilməsinə imkan verən bu parametrlərin məcmusunun köməyi ilə reprezentativ nəticələrə nail olmaq olar. İTM-ə xas olan konkret amil və şərtlərin müxtəlif düzümü siyahı şəklində ümumiləşdirilə bilər. Bu zaman həm məşğulluğun ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə almaq, həm də göstərilən amilləri təhlil etmək lazımdır. İTM-in inkişafı üçün lazım olan ətraf mühit rolunu, bildiyimiz kimi, bütövlükdə sosial-iqtisadi sistem oynayır. Bununla əlaqədar olaraq İTM-in qiymətləndirilməsi metodologiyasının işlənilməsi zamanı nəzərə alınması vacib olan əsas blokları aşağıdakı qaydada təsnifləşdirə bilərik:

Dövlət siyasəti (İTM-in inkişafını şərtləndirən institutsional rejimin bərqərar olunması, fəal innovasiyalı müəssisələrə və kreativ tipli özməşğulluğa himayədarlıq, vergi güzəştləri və elmə, təhsilə birbaşa xərcləri artırmaq vasitəsi ilə İTM-in inkişafına köməklik edilməli, davamlı olaraq fəal məşğulluq siyasəti aparılmalıdır);

- *Əhali və bütövlükdə insan resursları* (insan kapitalının keyfiyyəti, məşğulluğun yeni forma və növlərinin inkişafına yönəlmə, innovasiyalı əmək mədəniyyətinin formalaşması, əmək sferasında intellektual potensialdan səmərəli istifadə və sair);
- *Təhsil* (yeni ixtisas və istiqamətlər üzrə lazım olan qədər mütəxəssis hazırlığı, yeni tip işçilərin hazırlanması, təhsilin yeni növ və formalarının inkişafı, işçilərdə nəinki peşəkarlıq, kreativ qabiliyyətlərin, həm də komanda şəklində işləmək bacarıqlarının formalaşdırılaraq artırılması və sair);
- *Biznes* (İTM-in mikro və mezo – səviyyədə maliyyə və təşkilati dəstəyi). Biznes - İTM-in formalaşmasının bilavasitə subyekti olub, özündə fəal innovasiyalı müəssisələri, təşkilatın personalının inkişaf proqramlarının reallaşdırılması və burada innovasiya fəaliyyətinə əlverişli mühitin yaradılması üzrə bütün məsələləri əhatə edir);
- *Elm* (iqtisadiyyatda cəmi məşğul olanların hər 10000 nəfərə düşən elmi tədqiqatlarla məşğul olanların xüsusi çəkisi, həmin məşğul olanların əmək haqqı səviyyəsi, patent və ixtiralarla müşayiət olunan məhsuldar innovasiyalı fəaliyyət və sair. Məhz burada biliklərin əldə edilməsi və onların əsasında yeni texnologiyaların yaranması baş verir);
- *Makroiqtisadiyyat* (Bu blok ölkənin inkişafının iqtisadi nəticələrini əks etdirən aqreqatlaşdırılmış son göstəricilərinin, ÜDM, əməyin məhsuldarlığı və səmərəliliyi, milli gəlir, ÜMM və sair dəqiq uçotunu nəzərdə tutur).

Biz qəsdən əmək bazarının mövcud vəziyyətini ayrıca blok şəklində vermirik, çünki o “iqtisadiyyat”, “dövlət”, “biznes” və “insan resursları” kimi blokların kəsişməsində qərar tutaraq, işsizlik, əmək bazarı institutlarının inkişafı və sair göstəricilərlə xarakterizə olunur.



Yuxarıdakılardan çıxış edərək, müvafiq indikatorların təklif olunacağı aşağıdakı meyarları ayırd edə bilərik:

- ❖ Texniki-informasiyalı;
- ❖ Sosial-iqtisadi;
- ❖ İnstitutsional;
- ❖ Sosial-mədəni.

Göstərilən meyarlardan bəziləri kəmiyyətə qiymətləndirilə bilməsə də, bəziləri qiymətləndirilə bilərək innovasiyalı məşğulluğun səviyyəsini müəyyən edən metodikanın təklif olunmasına imkan verir. Sosial-iqtisadi meyarlara müvafiq olaraq ayırd edilən indikatorlar özündə məşğulluğun müxtəlif göstəricilərini əxz edir ki, bunların da bir çoxu implisit (gizli) xarakter daşıyır (məsələn, innovasiyalı fəallıq, işçilərin kreativliyi və təşəbbüskarlığı, əmək prosesində innovasiyalara meyillik, məşğul olanların intellektual potensialı, innovasiyalı korporativ mədəniyyət və sair). Burada qiymətləndirmə onunla çətinləşir ki, fərdi səviyyədə innovasiyalı fəallıq və innovasiyalı fəaliyyət prosesində fərdlərin qarşılıqlı əlaqələri çox vaxt qeyri-formal xarakter daşıyır. Fərdi səviyyədə məşğulluq münasibətlərinin innovasiyalılığının ölçülməsi həm əmək fəaliyyətinin nəticələri haqqında məlumatların, həm də konkret sosioloji tədqiqatların bazası əsasında mümkündür.

Makrosəviyyədə sosio-mədəni göstəricilər şəklində məşğulluğun innovasiyalılığının qiymətləndirilməsi üçün sosial əhval-ruhiyyəni, iqtisadi optimizmi əks etdirən indekslərdən istifadə oluna bilər. Məsələn, İƏİ (istehlakçıların əhvalı indeksi), ŞGİ (şəxsi gözləmələr indeksi), İGİ (ictimai gözləmələr indeksi), UİGİ (uzunmüddətli istehlakçı gözləmələri indeksi). Bu indekslərin uçotunun əhəmiyyəti, fikrimizcə, iqtisadiyyatın uğurlu inkişafının, məhz ölkə əhəlisinin öz ixtisasını artırmaq, yeni biznes qurmaq hesabına yeni keyfiyyətli həyat şəraitinə və yüksək istehlak səviyyəsinə can atmasından birbaşa asılılığında özünü biruzə verir.

İTM kateqoriyasının mürəkkəbliyi (çoxcəhətliliyi) və onun iqtisadi sistemin müxtəlif səviyyələrindəki təhlilinin mümkünlüyü onun sərəncamda çoxlu dəyişənlərinin olması ilə izah olunur ki, bunlar da özlərində çoxlu tərkib elementlərini ehtiva edirlər. Bu zaman həmin elementlərin daha yüksək göstəriciləri heç də məşğulluğun “innovasiyalılığını” xarakterizə edən yüksək inteqral göstəricini əks etdirmir. Həmin dəyişənə daha aşağı göstəriciyə (reytingə) malik olan digər dəyişənlər mənfi təsir edə bilərlər. Ümumiyyətlə, İTM-in kompleks qiymətləndirilməsi probleminə ümumiləşdirilmiş indekslər əsasında baxsaq aşağıdakıları görürük:

- ✓ Zaman-zaman yeni tipli məşğulluğun layigincə qiymətləndirilməməsi baş verir, beləki müasir metodlarla onun yalnız bazar münasibətləri sistemində (əmək bazarında) reallaşan hissəsi nəzərə alınıb, digər hissəsi (işə cəlb olunmamış insan resursları, iqtisadi qeyri-fəal əhəlinin innovasiya qabiliyyətləri və imkanları) “yaddan” çıxarılmış, habelə iqtisadiyyatın üçüncü sektorunda həyata keçirilən və könüllü xarakter daşıyan əmək prosesi nəzərə alınmamışdır;
- ✓ İnnovasiyalı məşğulluq nəinki kəmiyyət göstəriciləri ilə, həm də əmək sferasının və məşğulluğun tənzimlənməsinin hüquqi və digər institutsional formaları vasitəsi ilə qiymətləndirilə bilər (kəmiyyətə ölçülə bilməyən göstəricilərdən hazırda yalnız məşğulluğun müdafiəsinin sərt qanunvericilik indeksi işlədilər bilər).

Zənnimizcə, məşğulluğun innovasiyalılığının inteqral meyarı bir sıra tələblərə cavab verməlidir:

- O, innovasiyalı məşğulluğun sosial-iqtisadi səmərəliliyini və son göstəricilərini qiymətləndirməyə imkan verməlidir;
- Bu cür meyar məşğulluğun innovasiyalılığının artmasına səbəb olacaq amillərin aşkara çıxarılmasına imkan verməlidir.



Demək olar ki, İTM-un səmərəliliyi əldə olunmuş sosial-iqtisadi səmərəliliyin (yəni seçilmiş məqsədə çatmağın dərəcəsi), onun əldə edilməsinə çəkilən xərclərə nisbəti ilə müəyyən olunur. Deməli, səmərəli məşğulluq zamanı müxtəlif subyektlərin innovasiyalı potensialı innovasiyaların meydana çıxmasına müvafiq olaraq tam şəkildə istifadə olunur. Məşğulluğun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı bütün subyektlərin – həm işverənlərin, həm də işçilərin iqtisadi maraqları nəzərə alınmalıdır, çünki bu maraqlar öz mahiyyətinə, gözləntilərinə və göstəricilərinə görə bir-birlərindən xeyli fərqlənirlər. Belə ki, işverənlər üçün işin son nəticəsi kimi əmək məhsuldarlığı, mənfəət, istehsal ehtiyatlarından istifadənin səviyyəsi və sair göstəricilər çıxış edirsə, işçilər üçün bu göstəricilər gəlirlərin səviyyəsi, sosial nemətlər, əlverişli əmək şəraiti, öz kreativ potensialının reallaşdırılması səviyyəsi, insan kapitalının yığılı və yüksək həyat səviyyəsidir. Məşğulluq münasibətlərinin subyektlərinin mövqeyindən yanaşdıqda İTM-in inkişafı məşğulluğun səmərəliliyi meyarlarının siyahısını genişləndirir. Beləliklə, bizim tərəfimizdən İTM-in təklif olunan kompleks qiymətləndirilməsi bir tərəfdən onun müxtəlif tərəflərini əks etdirir, digər tərəfdən isə müvafiq indeksləri əldə etməyə imkan verir. Bu indeksləri illər üzrə İTM-ə keçidin dinamikasının öyrənilməsi və firmalararası, regionlararası, habelə beynəlxalq müqayisə etmə prosesində istifadə etmək olar.

Nəticə

- ✚ Yeni iqtisadi şəraitdə məşğulluğun təhlilinin metodoloji aparatı inkişaf etdirilərək, onun yeni prinsipləri (məşğulluq sisteminin inkişafının, innovasiyaların həyat tsikli ilə bağlı olan uzunmüddətli strategiyalarının çoxluq təşkil etməsi) işlənib hazırlanmış və məşğulluğun sistemli yanaşma üsulu ilə tədqiqinin metodoloji əsasları genişləndirilmişdir. Onların İTM-in tədqiqində istifadə olunması, məşğulluğun kəmiyyət-keyfiyyət parametrlərində və statik-dinamik xarakteristikalarındakı hərtərəfli təsvirini əldə etməyə, habelə İTM-in və insan kapitalının inkişaf amillərinin qarşılıqlı əlaqələrinin nəticələrini nəzərə almağa imkan verir. Minilliyin inkişaf məqsədləri siyahısında məşğulluğun mütərəqqi quruluşunu, gəlirlərin səviyyəsini, işçilərin əmək şəraitini və digərlərini özündə əks etdirən səmərəli məşğulluq göstəricisi uçotunun yeni metodiki aləti təklif edilmişdir.
- ✚ İTM-in kateqorial əlamətlərinin aşkara çıxarılması əsasında onun məzmunu və mahiyyətini açmağa kömək edən elmi aparat dərinləşdirilərək, geniş və dar mənalarda “Innovasiya tipli məşğulluq (İTM)” kateqoriyasının tərfi müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, *geniş mənada İTM* işçilərin ictimai istehsalda cəlb edilmələri üzrə əmək münasibətləri sistemi kimi meydana çıxaraq, iqtisadi sistemin bütün səviyyələrində məhsul, texnologiya, idarəetmə, təşkilati və sosial innovasiyalara çevrilən əməyin yeni keyfiyyətləri (dinamik, intensiv-bilikli, intensiv-informasiyalı və intensiv-yaradıcı) ilə xarakterizə olunub, fərdi və ictimai səviyyələrdə sosial – iqtisadi səmərəliliyin sinerjisini yaradır. *Dar mənada İTM* dedikdə – innovasiya potensialından istifadəyə əsaslanıb, əmək bazarının subyektləri tərəfindən reallaşdırılaraq, səmərəli və məhsuldar məşğulluğun təmin olunmasına şərait yaradan əmək fəaliyyətinin yenidən meydana çıxmış daha təkmil forma və növləri başa düşülür.
- ✚ Bir çox yanaşmalardan fərqli olaraq, İTM-in sistemli və çoxtərəfli hadisə olub, özündə özünü-təşkil etmə mexanizmini, məşğulluğun innovasiyalı tipinə transformasiya şərtlərini, meyillərini və qanunauyğunluqlarını ehtiva etməsi fikri əsaslandırılmışdır.
- ✚ Xarici və daxili əmək bazarlarının müxtəlif formal və qeyri-formal institutlarının, o cümlədən sosial şəbəkələrin İTM-in inkişafındakı rolu müəyyən edilmişdir.
- ✚ İndikatorlar sistemi əsasında inteqral göstəricisinin yaradılması ilə xarakterizə olunan İTM-in qiymətləndirməsi metodologiyası işlənib hazırlanmışdır.



Ədəbiyyat

1. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.azertag.az
2. Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası. Bakı, 2012.
3. Müstəqil Azərbaycan 20 il. Bakı, 2011, 637 s.
4. R.Ş.Muradov. İnnovasiyalara əsaslanan iqtisadi inkişafda məşğulluğun yeni tipinin formalaşması. AMEA-nın elmi əsərləri jurnalı, 2016-cı il, №6.
5. “Azərbaycan Respublikasında Məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”. Bakı, 2011.
6. “Əmək bazarı” Dövlət Statistika Komitəsi, periodik statistik məcmuə.
7. Санкова Л.В. Методология оценки инновационной занятости. Проблемы развития инновационно-креативной экономики, Сб. научных статей по итогам Международной научной конференции, С.-Петербург, Под общей ред. проф. Горелова Н.А., проф. Мельникова О.Н. М.: Издательство «Креативная экономика», 2009. 840 с.
8. Neumark D. Employment Relationships in the New Economy. D. Neumark, D. Reed NBER Working Paper. 2002. No. 8910. April.
9. Hecker D. High-Technology Employment: A Broader View, D. Hecker. Monthly Labor Review. 1999. June. P.18-28.

Рашад Шахбаз оглы Мурадов

Инновационное занятости: обуславливающие ее факторы и показатели

Резюме

Автор в статье указывает на основные цели и задачи, стоящих перед государством в условиях формирования новых экономических отношений. Он сделал попытку для раскрытия сущности инновационной занятости, формирующегося в условиях инновационной экономики, на основе новых достижений в области науки и техники. Автор старается доказать несостоятельность экономического развития на основе богатых природных ресурсов, экспорта сырья в зарубежные страны и предлагает иной путь развития, которая должна основываться на новый качественный уровень знаний человеческого потенциала.

Ключевые слова: экономические реформы, социальная политика, инновационное развитие, неэкономика, инновационная занятость, интегральные показатели занятости

Rashad Shahbaz Muradov

Innovative employment: it was contributing factors and data

Resume

In the article author points to the main purposes and problems, standing before the state in conditions of shaping new economic relations. He has done the attempt to reveal the essence of innovative employment formed under the conditions of innovative economy and based on new achievements in the sphere of sciences and technology. The author tries to prove insolvency of economic development on rich natural resources, exporting raw materials to foreign countries and offers another way of the development, which must rely on new qualitative level of the knowledges of human potential.

Key words: economic reforms, social policy, innovative development, neoeconomy, innovative employment, integral indicators to employment

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 05.09. 2016.

Çapa qəbul olunub: 14.09.2016.

